

Milliyetçiliğin Romantik Dönemi Üzerine Saptamalar

Dr. Mehmet Cevat Yıldırım

Özet: Fransız Devrimi'nden itibaren dünya siyasetinde çok önemli bir rolü olan milliyetçilik zaman içinde önemli evrimler geçirmiştir. Milliyetçiliğin romantik dönemi 1880'lerden başlar ve 1914'e kadar devam eder. Bu dönemde milliyetçilik bir devrim düşüncesi olmaktan çıkar ve devlet merkezli bir popülist kitle propagandasına dönüşür. Bu yeni milliyetçiliğin dönemin siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekir. Romantik milliyetçilik, dinin siyasetten çekilmesiyle boş kalan alanı duygusal yönüyle dünyevi-leştirerek doldurur. 1914'ten sonra aynı süreci dünyanın diğer yerlerindeki milliyetçi hareketlerde de görmek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Milliyetçilik, Romantizm

Siyaset ve uluslararası ilişkiler yazınında bir yandan merkezi bir öneme sahip olan, diğer yandan zor tanımlanan, ele avuca sığmaz kavramlardır “millet” ve “milliyetçilik”. Bu batılı kavramlar ortaya çıktıkları 18. yüzyılın sonundan bu yana dünyanın her yerine ulaşan yayılmalarına devam ediyorlar. Milliyetçilik iki yüz yılı aşkın bir süredir insanları kimi zaman canları pahasına peşinden sürüklemeye devam ediyor. Nasıl olup da milliyetçiliğin bir fikir akımı olarak kitleleri başka pek çok akımdan daha etkili şekilde harekete geçirebildiği sorusu, yanıt arayan yazarları meşgul etmeye devam ediyor.

Milliyetçiliğin duygusal yönünün güçlü olması, ayırt edici bir özellik olarak göze çarpar. Milliyetçilik, bir ideoloji gibi kuramcıların çıkarımlarına dayanmaktansa çoğunlukla bir şairin, bir gazete yazarının ya da bir devlet adamının coşkulu söylemlerinde hayat bulur. Bu bakımdan bir düşünme biçimi olarak milliyetçiliği, liberalizmle, sosyalizmle, demokrasiyle, muhafazakârlıkla karşılaştırmak belirli bir pratik sorun arz ediyor: Farklı dönemlerinde milliyetçiliğin bunların her biriyle ittifak yaptığını ve her birine karşı konumlandığını görebiliyoruz.

Gerek duygusal yönünün yoğun olması, gerekse ideolojilerle karmaşık ilişkisi nedeniyle milliyetçiliği bir ideoloji olarak sınıflandırmaktansa duygusal bir düşünme biçimi olarak görmek daha doğru olur. Öyle ki aslında milliyetçiliğin bünyesinde hayat bulan duygusal tepkiler, siyasetin ötesinde toplum yaşamına, bireysel aidiyet duygularına ve hayatın anlamına varıncaya kadar pek çok tahmin edilemez yere derin izler bırakır.

Milliyetçiliğin duygusal yönünün gücü romantizm akımıyla ilişkisinden ileri gelir. Burada ele alınacak olan, romantik dönemini yaşarken milliyetçiliğin nasıl bir evrimden geçtiği ve romantik milliyetçiliğin nasıl bir duygusal donanıma sahip olduğudur.

Milliyetçiliğin romantik döneminin genel hatlarıyla 1880'lerden başlayıp 1914'e kadar devam ettiği düşünülür. Bu tarih aralığı içinde romantik milliyetçilik, kendini önceleyen devrimci vatanseverlikten ve kendinden sonra gelen topyekun milliyetçilikten ayrılır. Romantik dönemi içinde milliyetçiliğin bu dönemi hazırlayan koşulların etkisiyle şekillendiği ve bu özgün dönemde beliren ihtiyaçlara yanıtlar üretmek için geliştiği kabul edilebilir.

Bu nedenle bu çalışma kapsamında önce milliyetçiliğin romantik dönemini hazırlayan koşullar ele alınacak ve devrimci milliyetçilikten romantik milliyetçiliğe geçişin unsurları değerlendirilecek. Bu konuya ayrılan birinci bölümde konu üzerinde çalışan yazarların milliyetçiliğin 1880'lerdeki dönüşümüne dair teşhisleri aktarılacak.

İkinci bölümde ise romantik düşünüşün milliyetçilik üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna, daha doğrusu milliyetçiliğin hangi yönleriyle romantikleştirmeye dair bazı saptamalar yapacağız.

1. Milliyetçiliğin Dönüşümü

Milliyetçiliğin bir ulus bilinci icat eden ve bunu kitlelere ulaştıran romantik çabalarını tarih içinde doğru bir zamanda konumlandırmak, düşünce biçimlerini tarihsel olaylarla doğru eşleştirebilmek adına önemli... Milliyetçiliğin romantik düşünüşün etkisi altına girerek kendisini yeniden inşa ettiği dönem 1880'lerden başlar ve bir yüzyıl öncesinin devrimci ruhundan belirgin bir şekilde ayrılır. Milliyetçiliğin ilk döneminden ikinci dönemine geçiş dramatik bir dönüşümdür. Devrim döneminde devrimci ve muhalif görüşler içinde yer bulan milliyetçilik, yüzyıl sonunda muhalefetten iktidara kayarak

“devletin” tebasına kimlik kazandırmakta kullandığı araçların işleyiş ilkesine (hatta varlık sebebine) dönüştü. Öyle ki daha öncesinde karşılaşmadığımız bir “millet yaratma” çabası milliyetçiliğin tarihsel evriminin işte bu özgül aşamasında ortaya çıktı. Daha önce değil, ama bu dönemde kitleleri siyasete katmak ihtiyacı “romantik” gereçlere başvurdu ve birçok örnekte de romantik fikirler kitle siyasetlerinde etkili oldu. Tarihçi Edward H. Carr, siyaset ile düşünce dünyasının evriminin eşzamanlı olduğunu not eder:

“Friedrich’ten Napoléon’a geçiş, entelektüel alanda Gibbon’dan Burke’e, ya da Goethe ve Lessing’ten Herder ve Schiller’e geçişle paralel gelişti; Aydınlanma düşüncesinin kozmopolitliğinin yerini Romantik hareketin milliyetçiliği aldı. (...) Milliyetçiliğin ‘demokratikleşmesi’ ona yeni ve sarsıcı bir duygusal şevk verdi.” (Carr, 1993: 21)

Yine de milliyetçiliğin romantizminin bir entelektüel akım olarak romantizmin günbatımında ortaya çıktığını belirtmek gerek. Romantik düşünce ile milliyetçiliğin romantik çağının birebir çakışmaması, romantizmin geliştiği 18. ve 19. yüzyıllar boyunca milliyetçiliğin romantizmin sunduğu olanaklara ihtiyaç duymamasıyla açıklanabilir. Nitekim milliyetçilik “demokratikleşene” kadar kitlelerle pek de alışverişi olmamış, kısmen Aydınlanmacı filozofların, kısmen de Jakoben yöneticilerin dünyasında kısıp kalmıştı. Rousseau’nun “halk”ıyla tanışması gerektiğinde ise (daha çarpıcı söylemek gerekirse: milliyetçiliğin ilk defa “milletle” tanışması gerektiğinde) ilk defa bu halka “kim” olduğunu söylemesi ve bunun için romantizme kayması gerekti.

Milliyetçiliğin romantizme açık ve mecbur hale geldiği dönemine doğru evrilmesini sağlayan neydi? Şüphesiz dönemin olaylarının, siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarının milliyetçiliğin dönüşümünde etkisi vardır. 1848 devrimlerinin devletlerin bünyesinde yarattığı tepkiler; uluslararası ekonominin dünya çapında örgütlenmesi ve bunun Avrupa’daki yansımaları; siyasi yaşama katılmayan sınıfların bir kitle hareketliliği yaratmasına karşı kayıtsız kalınmaması (ya da siyasetin kiteselleşmesi) ve belki hepsinden önemlisi, siyasetin dinsel düşüncenin aşkınlığından koparak dünyevileşmesinin yarattığı boşluk, siyasette romantizm için yeni manevra alanları açtı. Dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşulları, yüz yıl önce ekilmiş milliyetçilik tohumlarının iyice gelişerek bu defa “devlet” adına kitlelerle yeni bir ilişki

kurmasını gerektirecek noktaya gelmesine olanak sağladı.

Bu dönüşümde hangi etkenlerin ön plana çıktığına dair literatürde farklı yaklaşımlar bulmak mümkün. Milliyetçiliğin dönüşümünü açıklamaya dair farklılıklar aynı zamanda milliyetçiliği açıklamakta kullanılan yaklaşımlardaki farklılıklardan kaynaklanıyor.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*'de milliyetçiliğin dilsel boyutu üzerinde durur ve yaşanan büyük dönüşümü de aynı çerçevede açıklar. Anderson'a göre millet boyutunda bir kolektif topluluğu eskinin doğal ve sıcak "cemaat" bağlarıyla (bir aile gibi) hayal etmeyi mümkün kılan, dildi. Milliyetçiliğin doğum çağında kitlelere ulaşmakta neredeyse hiç etkisi olmayan ulusal diller nasıl olup da "millet" gibi yeni ve daha önce görülmemiş bir toplumsal birimi hem de bu kadar canlı hayal etmeyi mümkün kıldılar? Anderson yanıtın sınıfsal bir pragmatizmle oluşan ve yayılan "yayın dili"nin ortaya çıkmasında yattığına inanır. Buna göre kapitalist yayıncılığın bir yayın dili aracılığıyla ulaştığı ve (kendi üretimini tüketmesi için) yarattığı kitle, aynen yaratılan dil gibi bölgesel olmanın üzerinde, emperyal olmanın altında bir alan tanımlamak zorundaydı. Böylelikle "Milliyetçiliği icadeden belli *bir* dilin kendisi değil, yayın dilidir" (Anderson, 2011: 151). Birbirine ancak yayın dili yoluyla bağlanan burjuvaların bir hayali cemaat kurgulaması bu sayede mümkündü:

"Lille'deki bir fabrika sahibi Lyon'daki bir fabrika sahibine ancak ortak bir etki lenmeler zinciriyle bağlıydı. Onları birbirinin varoluşundan haberdar olmaya zorlayan hiçbir gerekçe yoktu; [aristokratlardan farklı olarak] tipik olarak birbirlerinin kızlarıyla evlenmiyorlar ya da birbirlerinin mülkünün mirasına konuyorlardı. Ama kendileri gibi binlerce ve binlerce insanın var olduğunu, yayın dili sayesinde gözlerinin önüne getirebilmeyi başarıyorlardı. Okuryazar olmayan bir burjuvazi hayal bile edilemez. Yani dünya-tarihsel açıdan bakıldığında, burjuvaziler tamamen hayali bir temel üzerinde dayanışma kurmayı becerebilen ilk sınıflardır." (Anderson, 2011: 93)

Anderson kapitalizmin doğal bir sonucu olarak oluşan bu cemaat ruhunun dönüşümündeki temel unsuru, eski geleneksel iktidar sahiplerinin de aynı ruha uyum sağlamak zorunda kalmasında ve bir "resmi milliyetçiliğin" doğmasında bulur. Yazar, resmi milliyetçiliği "tehdit altındaki hanedan ve aristokrat grupların – yüksek *sınıfların*– popüler halk dili temelli milliyetçiliklere verdiği karşılık" (Anderson, 2011: 168) olarak tanımlar. Hanedanları

da içeren bu akım artık basit burjuva cemaat dayanışmasının ötesinde bir karaktere sahiptir. Yönetici kesimlerin de milliyetçiliğe kaymasının devlet ile toplum arasındaki ilişkiler üzerinde daha sonraki dönemlerde de devam edecek bir etkisi olur. Hanedanların son döneminde, 19. yüzyıl sonlarında doğup gelişen resmi milliyetçilik artık muhalif bir eleştiri değildir. Aksine iktidar sahiplerinin yönetilen kitlelere ulaşmada ve onları yeniden tanımlayıp biçimlendirmede başvurdukları bir araçtır. Anderson, resmi milliyetçilik çerçevesinde devlet/toplum ilişkisine dair şu tespiti yapar: “Bu [resmi] milliyetçilik üslubunun sürekli kalan tek özelliği *resmi* olmasıydı ve öyle olmaya devam ediyor – yani devletten kaynaklanıyor ve her şeyden önce devletin çıkarlarına hizmet ediyor” (Anderson, 2011: 178). Dolayısıyla resmi milliyetçilik için devlete hizmet etmenin dışında bir ilke (mesela bireyin ve toplumun hak ve özgürlüklerine dayanmak) söz konusu değildir.

Anderson’un yaklaşımı milliyetçilik gibi bir kitle hareketinin duygusal yönünü de açıklamasıyla dikkat çekicidir. Buna karşın milletin tanımlanmasını ve yaratılmasını dilden ziyade “modern devletin” bir işlevi olarak gören Eric Hobsbawm’ın tespit ettiği kırılma noktaları başka dinamikler tarafından belirleniyor. Öyle ki daha erken dönemde bir milletin tanımlanmasında hemen hemen hiçbir belirleyiciliği olmayan “dil” ve “ırk” ancak 1880’lerden itibaren (yeni/romantik) milliyetçiliklerin bir unsuru haline geldi. Mazzini döneminde, İtalya’da yaşayanların yüzde üçünün İtalyanca konuştuğunu, Devrim zamanında Fransa’da yaşayanların yarısından azının Fransızca konuştuğunu not eden Hobsbawm, ulusal birlik kurmakta dilin etkisini önemsiz görür. Elbette burada zaten Fransız ya da İtalyan milliyetçiliklerinin henüz kitle hareketi özelliği göstermedikleri dönemlerinde kitlelerin dillerinin de siyasi bir önem taşımadığını belirtmek gerek.

Gelgelelim, 1880’lerde hem dilbilim hem de ırkçılığa zemin oluşturan araştırmalar artık sahneye çıkıp milliyetçiliğin hizmetine sunulur olgunluğa erişmiştir. Sorulması gereken, onları sahneye çağırmanın ne olduğudur. Hobsbawm, ilk döneminde milliyetçilik ile demokrasi arasında, sanılanın aksine, bir ittifakın bulunmadığını, aksine Jakoben milliyetçilik ve çağdaş hareketlerin kitlelerden en az ortak dil yüzdeleri kadar kopuk olduğunu düşünür. Bununla birlikte bir yandan siyaset dışına itilen kitlelerin (kolayca “birleşmeye” çağırılabilen milletsiz proletaryanın) hak talepleri, diğer yan-

dan etnik ve dilsel kimlik tanımlamak peşindeki ikinci kuşak milliyetçiliklerin (özellikle çok uluslu imparatorlukları) sıkıştırılmaları yüzyıl sonunda siyasetin demokratikleşmesini kaçınılmaz kıldı. Artık yetişkin erkekler, hem de mülkiyet durumlarına bakılmaksızın pek çok ülkede oy hakkına kavuşmaya başlamışlardı. Rousseau'nun kullandığı anlamıyla "halkın" siyasete girmesi, Devrim'den yüz yıl sonra mümkün oluyor ve "devletin" işleme mekanizmasında kaçınılmaz bir fikri dönüşümü beraberinde getiriyordu. Oy verecek kitleler hangi ortak kimlikle tanımlanacaktı? Dahası, kitle-sel oylar nasıl yönlendirilecekti?

"Öyle olmuştu ki politikanın demokratikleşmesinin 'efendilerimizi eğitmeyi', 'İtalyanlar çıkarmayı', 'köylüleri Fransızlara döndürmeyi' ve herkesi millete ve bayrağa bağlamayı kaçınılmaz hale getirdiği dönem, aynı zamanda popüler milliyetçiliği, ya da en azından yabancı düşmanlığı ile ırkçılığın yeni sözde biliminin vazettiği milli üstünlük duygularını harekete geçirmenin kolaylaştığı döneme denk gelmişti." (Hobsbawm, 2010: 114)

Siyasetin demokratikleşmesi, Hobsbawm'ın kaleminde, öyle ya da böyle bir ortak şekil verilmesi gereken kitleleri iktidar oyununa dâhil ediyordu. Buna karşın aynı dönemde Anderson'un iktidar oyununa dâhil olduğunu gördüğü, hanedanlardı. Her iki yazar da aynı dönemde siyasetin milliyetçiliğe, milliyetçiliğin romantizme kayışını tespit eder. Bundan basitçe çıkarılabilecek sonuç, siyasetin artık iktidarın kayganlaştığı bir zeminde ve bu kayganlaşmaya göre hayat bulacağı olabilir. Bu, muktedirin onaylanmasına dayanan eski siyaset anlayışının yerini muktedirin her an değişebileceği, buna karşın "iktidarın" sabit kalması gereken yeni bir siyaset anlayışının alması anlamına geliyor. Bu açıdan iktidar kadar siyasetin de (hanedanlar ve diğer) kişilerden ayrılıp soyut ama hayal edilebilir bir ortak zemine oturması ihtiyacı doğuyordu.

1880'lerden itibaren devletlerin oy vermesi gereken "milletleri" yaratma gayretine/mecburiyetine dönecek olursak; Hobsbawm bunun arananın bulunmasıyla sonuçlanmaya yazgılı bir süreç olduğunu düşünür. Bu, milliyetçiliğin romantik döneminin temel karakteristiğidir:

"Bir ülkenin yurttaşları bir 'halk' haline gelerek bir tür cemaate (hayali de olsa) dönüşüyor ve dolayısıyla bu topluluğun üyeleri kendilerine ortak şeyler, yerler, pratikler, önemli şahsiyetler, anılar, işaretler ve semboller arıyor, sonuçta da buluyorlardı." (Hobsbawm, 2010: 113)

1880-1914 arasında tanımlanan dönemde tüm varlığıyla kendini hem siyasette hem gündelik yaşamda hissettirmeye başlayan “devlet”, artık yaratmak zorunda olduğu milleti biçimlendirmek için kendini yeni ve bu işe elverişli araçlarla donatır. Öyle ki okullarda, basında, askeri kurumlarda, hapishanelerde, hastanelerde ve devletin “bireyle” baş başa kaldığı her yeni kurumda romantik süreç işler:

“Doğallıkla devletler, ‘millet’ imajı ile mirasını yaymak, ‘millet’e bağlılık duygusu aşılacak ve herkesi (genellikle bu amaçla ‘gelenekler icat ederek’, hatıta milletler icat ederek) ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere, kendi halklarıyla iletişim kurmak için, gün geçtikçe güçlenen aygıtlardan, öncelikle ilkokullardan yararlanacaklardır.” (Hobsbawm, 2010: 115)

İlkokullar ve diğer aygıtlar devletin millet fikrini belirli bir toprak parçası üzerinde bulunan nüfusa yaymasının araçları oldular. Bu fikri şekillendiren ise romantizm oldu. Artık iktidarı değiştirmeyi hedefleyen kitleler değil, kitle biçimlendirmeyi hedefleyen devlet başroldeydi. Açıkça Rousseau ile Fichte’nin halk ve millet eksenli düşüncelerinin çağı kapanmıştı ve onların yerine sahneye çıkan, Hegel’in devlet eksenli millet düşüncesi idi.

2. Milliyetçiliğin Romantik Dönemi

Fransız Devrimi’nde “özgürlük” talebi – Devrim’e destek veren farklı gruplar için farklı anlamlar ifade etse de– genel olarak monarkın keyfi ve kişisel kararlarına dayanan zulmünden kurtulma özgürlüğünü ifade ediyordu. Bu özgürlüğün kişisel zeminde algılandığını en açık şekilde, ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Beynamesi’nde görmek mümkündür. Bu beyanname, özel mülkiyet hakkını ilk maddelere yerleştirmese de genel hatlarıyla liberal ve demokrat bir düşüncenin ürünüydü. Ulus, bireysel özgürlüklerin teminatıydı.

Devrimin ardından Napoléon’un diğer Avrupa devletleri üzerinde yarattığı korku ve endişe, paradoksal bir şekilde bireysel özgürlüğün ulusa feda edildiği dönemi açtı (Habermas, 1998). Ulusun özgürlüğü için yapılan savaşlar 19. yüzyıla damgasını vuracağı gibi 20. yüzyıl milliyetçiliğinde de gücünü devam ettirecekti. Özgürlüğün bireysel olmaktan çıkıp kolektif bir nitelik kazanmasını Carr (1993: 62) şu sözlerle değerlendirir:

“Siyasal düşünürler, birey benzetmesini izleyerek, uluslara da eşitlik ve öz-

gürlük gibi doğal haklar yüklemeye başladıkları zaman, güclük çok daha ciddi bir hale geldi. 19. yüzyıl, ulusların özgürlüğünü demokrasinin doğal bir sonucu olarak kabul ediyordu. (...) Yine de özgürlük, tek tek kadın-erkek herkesin vazgeçilmez ayrıcalığıdır. Özgürlüğün uluslara da atfedilmesi ise, ancak kolaylıkla bir klişe haline dönüşen ve bazen ulusun bir tapınma nesnesi ve kendi başına bir amaç olarak Hitlerci yüceltilmesinden zorlukla ayırt edilebilen, uylaşımçı bir benzetmeyle söz konusu olabilir.”

Napoléon’un önce İspanya tahtına müdahale etmesi, ardından Avusturya seferi, bu ülkelerde halk kitlelerine ulaşan direniş tepkilerini tetikledi. İspanya ve Avusturya direnişlerinin özgünlükleri, ilk defa devlet tarafından kitlelere milliyetçi fikirlere dayanan bir propagandanın ulaştırılmasında yatar. Ortak düşmana karşı seferberliğe çağırılan köylüler ve özellikle kentli orta sınıf, Napoléon’u yenecek bir harekete girişmekten çok uzak olsa da en azından kitlelerin milliyetçi fikirlere duyarsız kalmayacağını ortaya koymuştu. Halka hitap eden broşürler, edebi özelliğini anlık bir coşkuda arayan şarkı ve şiirler, hatta basit sloganlar kitle propagandasının kullanışlı araçları oldular. Ortak düşman karşısında birleşmek, seferberliğe katılanlara düşman üzerinden tanımlanmış bir ortak kimlik veriyor ve böylece ortak düşman ortak kimliğin oluşmasında bir katalizör işlevi görüyordu. Bu dönemi kapsamlı bir şekilde ele alan Hagen Schulze’un (2005: 184) belirttiği gibi, “nefret, ortak duygusal paydanın ortaya çıkmasını sağlayan süreçteki mayıdır”. Vatan savunması, her şeyden önce bireysel özgürlüklerin, yaşama hakkına varıncaya kadar feda edilmesi anlamına geliyordu. Napoléon’un silahlı kendisine dönüyor ve milliyetçilik, kıta Avrupa’ında Fransız yayılmacılığına karşı oluşan tepkiyle yayılıyordu.

Napoléon Savaşları’nın milliyetçiliğin yayılmasında bir etkisi olduysa da bu ilk dalga vatanseverlikler henüz modern devletle bütünleşmiş popülist milliyetçilikler değildi; bunlar daha ziyade özel ve olağanüstü koşullarda kitlelerin geçici seferberliğini sağlayan kısa süreli akımlardı.

Yine de Devrim’in etkisinin yayılması, cinin şişeden çıktığını gösteriyordu: Artık siyaset gökyüzünden yeryüzüne inmiş ve halk kitlelerine ulaşmıştı bile. Günlük yaşamını ve inanışını dinsel çerçevede düşünmeye alışmış 19. yüzyıl insanı için siyaseti ve gündelik hayatı dünyevi bir zeminde yeniden kurgulamanın ne kadar zor olduğunu tahmin edebiliriz. İktidarın

meşruiyetinin dayanağı olarak dinsel referans, yöneticiler tarafından dahi git gide daha az ileri sürülüyordu. Dahası artık dünyevi siyasi meşruiyete dayanması gereken iktidarın da, sosyalist hareketlerin talepleri dâhil pek çok dünyevi kaygıya yanıt üretmesi gerekiyordu. 19. yüzyılın ilk yarısındaki sanayileşme, şehirleşme, nüfus artışı oranları ile günlük yayımlanan gazete sayılarındaki artış göz önüne alındığında siyasi meşruiyeti kurmak ve korumak iyiden iyiye zorlaşmıştı. Yukarıda da değinildiği gibi, kesin olan tek şey artık siyasetin kaygan bir zemine sahip olduğu ve iktidarın el değiştirebileceğiydi. Bu durum, iktidar sahibini eski yalıtık durumundan sıyrılmış sürekli siyaset üretmek zorunda bırakıyordu. Her takdirde, iktidara sahip olmak açıkça eskisinden daha zordu ve daha çok gayret gerektiriyordu.

Yüzyılın sonunda gerek hanedanlara gerekse demokratik seçimlerle oluşan meclislere düşen bu zor görevin iki boyutu vardı: Birincisi siyasi meşruiyeti artık dinsel olamayacak, buna karşın kabul edilebilir bir yeni zemine oturtmak; ikincisi ise etnik ve dilsel farklılıkları hâlâ çok yüksek olan bölgelerin bir ülke olarak bütünleşmesini sağlamaktı (Habermas, 1998). Gerek geçmişin devrimci hareketleri, gerekse Napoléon döneminde “ortak düşman” tanımlamış olmanın etkisi, yaratılmak istenen milletler için az çok bir ortak zemin oluşturuşuyordu. Bundan sonra yapılacak iş büyük ölçüde entelektüel bir çabaya dayanacaktı: Devlet otoritesine tâbi kitlelerin geçmişten beri manevi bir bağla birbirine bağlı olduğu ileri sürülecekti. Bu manevi bağ hem dinin boşalttığı alanı dolduracak, hem de ülkenin farklı bölgelerini birbiriyle ilişkilendirecekti.

Dinin verdiği ve Aydınlanma Çağı’nın ardından karşılıksız kalan duyguların bıraktığı boşluk milliyetçilik tarafından doldurulacaktı. Bunun olabilmesi için önce milliyetçiliğin duygusal yönden güçlendirilmesi gerekiyordu. Çünkü modern “yurttaşlara” verilmesi gereken, dinin “kullara” verdiği güven ve inançtı. Ortak duygusal payda ekseninde yeniden bir “cemaatin” tanımlanması, bireylerin bu cemaate karşı dolaysızca bir “aidiyet” hissetmesi gerekiyordu. Bu aidiyet duygusu, Napoléon saldırısı karşısında İmparator’a mı, Kral’a mı yoksa General’e mi sadık kalacağını şaşırان Alman köylüleri örneğinin gösterdiği gibi, açık bir temele dayanmalıydı.

“Aidiyet” duygusunun savaş sırasında “sadakat”e dönüşebilmesi için olabildiğince somut bir şekilde tanımlanması gerekiyordu. 1871’de Fran-

sa'nın Alsace ve Lorraine'i Almanlara bırakması, milliyetçilik adına açıklanması gereken bir sorunun aciliyetini gösteriyordu: Tarihsel bağları açısından Fransa'ya yakın olan, bununla birlikte Almancanın daha çok konuşulduğu bu bölgeler hangi "millete" dâhil olmalıydı?

Kendi ulusal birliğini kurma çabası içinde olan Almanların dil konusuna daha çok eğilmesi bu bağlamda düşünülünce şaşırtıcı değildi. Böylece daha önce şarkı ve şiirlerde karşımıza çıkan halk dili, ilk defa devletin ilgisini çekti ve dil sorunu siyasetin merkezine gelip yerleşti. 19. yüzyılın son çeyreği, milleti bir "kültür" birliği olarak tanımlayan Alman ekolünün etkili olduğu ülkeler başta olmak üzere Avrupa üniversitelerinin çoğunda dilbilim kürsülerinin açılışına tanıklık etti. *Académie française* gibi elitlerin diline odaklanmış daha eski tarihli kurumlar ise siyasetin demokratikleşmesinin gösterdiği yön değişikliğini takip ederek kitlelerin konuşabileceği dille ilgilenmek zorunda kaldılar.

Buna karşın Fransız ekolü de "aidiyet" tesis etmek adına "bir arada yaşama iradesine" vurgu yapmak zorundaydı. Ernest Renan'ın 11 Mart 1882'de yaptığı "Ulus nedir?" başlıklı ünlü konuşması, birlikte yaşama iradesini "ortak geçmişe" bağlamakla romantik milliyetçiliğin doruk noktasına ulaşacağı dönemi açıyordu (Renan, 1882). Artık devletin, daha önceki dönemlerde yapılandan daha yoğun ve daha romantik bir şekilde "milli geçmiş" yaratması gerekiyordu. Almanya ve Alman ekolündeki üniversitelerdeki dilbilim araştırmaları gibi Fransa ve Fransız ekolünü izleyen ülkelerde de tarih kürsülerinin sayısında muazzam bir artış yaşandı. Bu kürsülerde ve daha sonraki dönemlerde Fransız milliyetçiliğini ithal eden ülkelerdeki muadillerinde yapılan iş, Renan'ın ifade ettiği gibi kısmen "hatırlamak", kısmen de "unutmak" üzerine kurulu bir tarih "yazmak"tı. Yazılacak tarihin geçmişte yaşananlarla örtüşmesi, bunun için bilimsel bir yöntem izlemesi belki de gereken en son şeydi. Asıl gereken, anlatının öznesinin artık "millet" olması idi. Bu yeni bir özneydi çünkü 19. yüzyıl sonundaki tarih kürsülerinin çalışmalarına gelene kadar tarih anlatıları büyük ölçüde kişileri (kral, prens, imparator) merkeze alan vakanüvislerin yazdıklarından ibaretti. Tarihi yapan öznenin artık bir kişi değil de kolektif bir bilinç olması büyük bir devrimdi. Bununla birlikte tarih anlatısının öznesindeki bu değişiklik, "tarih yapma" ayrıcalığının verdiği kutsallık halesinin aynı şekilde de-

vam etmesine engel değildi. İnci Kerestecioğlu (2010: 322-324), milliyetçi tarihçiliğin romantikliğini net bir şekilde betimler:

“Milliyetçi tarihçiliğin seçici algılamasındaki ölçütü belirleyen romantizm olmuştur. Milliyetçilik tarihe romantik gözlerle bakar, tarihsel anlatı içinde hangi olayların yer alacağı da, romantik unsurlar taşıyıp taşımadığıyla ilgilidir. Fuad Köprülü, bu konuda milliyetçi tarihçilerde pek rastlanmayan bir samimiyet içindedir: ‘Rasyonalizmden ayrılmamak hususundaki kati azmime rağmen, eski yazılarımda zaman zaman romantizmin tesiri bulunduğunu saklayamam.’¹ Romantizm geleceğe umutlu bakmanın imkânını sunar. Geçmişin romantik yorumu, her zaman parlak ve ışıklı olması, geleceğe yönelik vaatkârlık taşır. Milletlin yeniden kurgulanan tarihinde, yarının büyüklüğünün bütün izleri vardır. Romantik anlatıda, öznelere, sorunların üstesinden gelmesi, zafer kazanması, kadere boyun eğmek zorunda kalmaması, onu, geleceğe iyimser bakan bir anlatı haline getirir. Sadece zihinlere değil, duygulara da hitap eden bir anlatıdır.”

Romantik tarih anlatılarında bir kahraman gibi (bir kişi gibi) gözü pek ve erdemli olan “millet” yine bir kahraman kadar kendi kaderine hükmeder ve bu kudreti ona bir kutsallık verir. Milletine bağlanan birey, bir antik çağ efsanesi okur gibi anlatının öznesiyle kolayca özdeşlik kurabilirdi ve bu özdeşliği aynı anda başka pek çok insanın da kurmakta olduğunu hayal etmesi mümkündü. Milliyetçiliğin yarattığı hayali cemaat bu anlatı çerçevesinde sağlanan “biz” duygusuyla oluşuyordu.

Milliyetçiliğin romantik tarih anlatısı ortak “biz”i tanımlamanın ötesinde bir işlevi yerine getiriyordu: Bu ortak topluluğu üstün niteliklerine dayanarak betimliyor, böylelikle ona geçmişle sınırlı kalmayan bir “görev” veriyordu. Kendi özgürlüğu için mücadele eden bu kutsal millet, zaferler kazanmaya yazgılı olduğuna ve bunu çevresindeki bütün diğer milletlerden daha iyi yapabileceğine göre, “bugün” bu milletin bir ferdi üstün nitelikleriyle diğerlerinden belirgin bir şekilde ayrılıyordu. “Gelecek” ise geçmişten alınan kudretin bugüne uygulanmasının doğal bir sonucundan ibaretti.

Geçmişin bugüne uzanması elbette soru işaretlerini de beraberinde getiriyordu: Eğer geçmişinde biricik olan bu kutsal millet bugün özgürlüğünü korumak için dayanışmaya her zamankinden daha çok ihtiyaç duyuyorsa,

¹ Kerestecioğlu'nun verdiği referans şöyle: W. Barthold (1962), **İslam Medeniyeti Tarihi**, Nev Yayınları'ndan aktaran H. Berktaş (1983), **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü**, Kaynak Yayınları. s.93.

bu yüce varlığın kendisini zor bir duruma düşürecek kadar şaşkınlaşmasını nasıl açıklamalı? İşin bu noktasında da “uyanmak”, “kendine gelmek”, “kaybettiği özünü yeniden bulmak” gibi pragmatik bir fikir Avrupa milliyetçilikleri arasında birinden diğerine kolaylıkla adapte edilerek dolaşmaya başlıyordu. Hagen Schulze (2005: 161-162), geçmişin “yeniden” keşfedilmesi ve “milli uyanış” fikirlerindeki romantikliği incelerken yine dinsel düşüncenin ardından kalan boşluk hissini görür:

“Yaşamın her anı, geçmişe duyulan romantik bir arzuya kapılmıştı. Öyle görünüyordu ki, şimdiki an, sadece tarihteki kökleriyle gerekçelendirilmeliydi. Çağın romantik ruhunun arkasına gizlenen duygu, kökleri çok eskilere giden yapı ve yaşam tarzlarının yıkımı karşısında duyulan şaşkınlık hissi ve bununla birlikte, kökü gene eskilere giden, yaşama yeni bir kolektif anlam vermeye duyulan özlem.”

Milliyetçiliğin dinden devraldığı bir görev, bir çeşit kader ilkesinin içinde yaşadığımız dünyayı biçimlendirdiğini ileri sürerek siyasetin ve toplumsal sorunların rastlantısallığının üstesinden gelmekti. Böylelikle siyasete, ekonomiye ve topluma dair güncel konular ve sorunlar kadim zamanlarda yazılmış bir yazgısallık çerçevesinde yerlerine oturtuluyorlardı. Benedict Anderson’a (2011: 25) göre, milliyetçilik dinden devraldığı kader inancını yerine getirmekte çok etkilidir:

“(…) O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi. (...) Milliyetçiliğin büyümesi rastlantıyı yazgıya dönüştürmektir.”

Bir milletin kaderi, o milletin “kim” olduğunu, hangi üstün niteliklerle donatılmış olduğunu, gelecekte ne yapması gerektiğini belirler. Bununla kalmaz, milliyetçilik bağlamında kadercilik bir “süreklilik” fikri de verir. İlk ezelden beri var olduğu ileri sürülen topluluğun ne zamana kadar var olacağı sorusu cevabını bulur: Tabii ki ebede kadar. İkinci olarak sonsuz geçmiş ile sonsuz gelecek arasında sıkışan şimdiki zaman önemsizleşir ve geçmişle gelecek arasında çarçabuk geçilecek bir köprü olmaya indirgenir.

Milletin ezelden ebede uzanan yaşantısında şimdiki zamanın kaybolu-vermesinin üzerinde durmak gerekir, çünkü çok az kavrayış dinsel düşüncenin dünyevi telafisi olmak bakımından bu kadar çarpıcıdır. Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi olan İmparator ya da Kral’a duyulan sadakat, aristokrat ile köylüyü hayatlarına bir anlam vermek noktasında buluşturacak kadar

kutsal bir duyguydu. Bu feodal duygu sayesinde günlük siyasi olaylarda belirlenmesi gereken tutum kendiliğinden ortaya çıkıyor ve dahası ölüm, savaş, talih, hayatın anlamı, öte dünya, iyi ve kötü gibi pek çok konu az çok bir açıklamaya kavuşuyordu. Monarkın elinden kutsallığının alınması, tebaayı da işte bu sadakat duygusundan yoksun bırakmıştı. Bu nedenle hayata yeni bir anlam vermek, dünyevi de olsa yeni bir siyasette yeni bir kutsal varlık belirlemek ve yıkılan kozmosu olabildiğince onarıp bir sürekliliğe kavuşturmak gerekiyordu.

Milletin sürekliliği konusunda da Schulze (2005: 98) çarpıcı saptamalar yapar:

“‘Bizim grup’ duygusu üyelerine, bir yere ait olmayı, kendilerini güvenlikte hissetmeyi ve de grup içinde veya adına yaptıkları her şeyin aynı zamanda kendi yaşamları için de bir anlamı olduğunu iletmeye çalışır. (...) Bir grubun her şeyden önce, standartlarını yerleştirmesi ve sembollerini seçmesi için, sürekliliğe gereksinimi vardır. Böylece üyelerinin yaşam sürelerini aşan bir kalıcılık ve meşruiyet oluşur. Grubun varlığını kökenine götürme eğilimi – hatta – grubun bütünlüğünü güçlendirmek için tarih icat etmek gibi girişimlerinin arkasında yatan itici güç bu gerçekten kaynaklanır.”

Son olarak milliyetçiliğin romantik çağında kendi kaderini ve sürekliliğini arayan milletlerin nasıl bir uluslararası sistem içinde yer aldıklarına değinmekte fayda var. 1815 Viyana Kongresi’nde Metternich’in etkisiyle şekillenen “güç dengesi” sistemi, aslında çağın genel düşünme biçiminin siyasetteki bir izdüşümüydü. Bu sistem, Avrupa’da barışı hedeflemiyordu, sadece savaşların Napoléon dönemindeki gibi kıtadaki dengeleri tamamen altüst edecek boyuta ulaşmamasını gözetiyordu. Buna göre saldırgan devletler karşılarında kendi kuvvetlerine denk koalisyonlar bulacaklar ve savaşlar uluslararası ilişkilerin yine doğal bir dengeye kavuşmasıyla sonuçlanacaktı. Doğanın kendi kendisine bir dengeye kavuşacağına dair inanç, iktisatta Adam Smith’in “görünmez el”iyle, iç siyasette Montesquieu’nün “kuvvetler ayrılığı”yla, fizikte Newton’un, biyolojide Darwin’in doğaya atfettikleri dengeleyici rolle ifadesini buluyordu. Aydınlanma Çağı’na ait bu düşünce bütün 19. yüzyıla damgasını vurmuştu (Kissinger, 2010: 13).

İlahi takdirin yerine tabii takdiri koyan bu düşünme biçiminde milletlerin varlığı bütün sistem içinde bir anlam kazanıyordu. Hâlihazırda ortaya çıksa

da çıkmasa da her milletin güçler dengesi içinde “dengeleyici” rolünü oynama potansiyeli vardı. Doğanın dengeleyici özelliği, rüşünü ispatlamış milletlerin oluşturduğu bir kozmos tahayyül etmeyi mümkün kılıyordu. 19. yüzyılın ortasından itibaren uluslararası siyaset sahnesine çıkmaya hazırlanan küçük (Macaristan, İsviçre, Bulgaristan, Sırbistan) ve büyük (Almanya, İtalya) ulus-devletler için doğanın kendilerine verdiği “dengeleyici” rolü oynamak ontolojik bir sorundu: Bağımsız olurlarsa oyunda yer alacaklar, olamazlarsa ne kendi kaderleri olacaktı ne de güç dengesinin kozmosu içinde bir yerleri.

Güç dengesi sistemi savaşları, doğanın dengesine kavuşmasının bir aracı olarak görüyordu. Savaş, sakınılması gereken bir şey değildi, aksine bir milletin kahramanlığını ortaya koyarak kendi kaderini gerçekleştirebileceği, yıkıcılığı bütün kıtayı sarmadığı sürece masum sayılabilecek bir zemindi. Sık kullanılan bir benzetmeyi tersinden okursak, savaşlar çağdaş spor karşılaşmaları gibi, iki tarafın rızasıyla gerçekleşen birer kapasite gösterisi, birer egzersizdi ve hakem, doğaydı.

Güç dengesi sisteminin savaşı meşru bir araç olarak görmesinin milliyetçiliğin romantik dönemi üzerinde 1914’e ve sonraki yıllara uzanan etkisi, militarizmin milliyetçiliğin bir temel unsuruna dönüşmesiydi. Savaşta gösterilecek kahramanlık ve bağımsızlık duygusu ontolojik bir sorun gibi görüldüğüne göre, milletin askeri kapasitesi için her türlü fedakârlığı yapmak sadece askerlerin değil, bütün toplumun boynunun borcuydu. Ortak iyiliği gerçekleştirmek için sağlanan askeri seferberlik, artık yüzyılın başındaki gibi geçici değildi; aksine bir sürekli seferberliğe dönüşmüştü. Bu sürekli seferberlik millete kadim geçmişinin vaat ettiği parlak geleceğe kavuşulana kadar sürecekti.

Sonuç

Modern anlamıyla Fransız Devrimi döneminden itibaren kullanılan millet kavramı önce Avrupa’nın, ardından bütün dünyanın siyasi hayatında belirleyici bir etkiye sahip oldu. Millettin ne olduğu, nasıl anlaşılması gerektiği, devletle, iktidarla ve kitlelerle ilişkisinin nasıl olduğu Devrim’den sonra zamana ve mekâna bağlı olarak çok defa değişiklik gösterdi.

Bu değişiklikler içinde milliyetçiliğin gelişimi adına belki de en belirleyici olanı, milliyetçiliğin 1880’lerden 1914’e kadar sürdüğü kabul edilen

dönemiydi. Zira bu dönemde milliyetçilik bir devrim fikri olmanın ötesine geçti ve kitlelerin seferber edilmesini sağlayan bir düşünme biçimine dönüştü. Bu dönemde milliyetçiliğin şekillenmesinde romantizmin etkisi belirleyici oldu.

Devrim sonrası dönemde milliyetçilik, dinin siyasetten çekilmesinin bıraktığı boşluğu doldurmayı başarabilecek tek aday gibi görünüyordu. Bu boşluk, doldurulması gibi temel unsurlarının teşhis edilmesi de zor bir alanı ifade ediyordu. Din gibi, duygusal açıdan donanmış bir milliyetçilik fikri çerçevesinde “kulların” “yurttaşlara” dönüşmesi sağlanabilirdi. Bu gereklilikle milliyetçilik romantizme kayarak sonraki dönemleri için de ayırt edici nitelikler kazandı.

Romantik dönemde millet herkeste ve bu herkesin milletin kadim ortak geçmişinde, ortak dilinde ve bir arada yaşama iradesinde buluşması gerekiyordu. Romantik kurgularla oluşturulan “biz” duygusu, bir cemaati hayal etmeyi mümkün kılıyordu. Bu duygunun zeminini hazırladığı militarizm, savaşlarda her tür fedakârlığın gösterilmesini gerektiren bir anlayıştı ve Avrupa’da güç dengesi sistemi çökene kadar milliyetçi propaganda içinde yükselmeye devam etti.

Milliyetçiliğin romantik döneminin ardından yapılabilecek bir saptama, bu dönemin Avrupa’da milliyetçiliğin gelişimi adına belirleyici bir dönem olmakla kalmayıp, milliyetçiliğin kendisi gibi başka zaman ve mekânlara uyarlanarak kolaylıkla ihraç edilebilir bir “sürece” dönüştüğüdür. Öyle ki dünyanın geri kalanına yayılan milliyetçilik, hayat bulduğu topraklarda genellikle benzer bir süreç geçirir. 20. yüzyılın başında Japonya, Rusya, Türkiye ve İran’da ulus devletlerin kurulması sürecinde az çok özgün uyarlamalarla milliyetçiliğin romantik döneminin ifadesini bulduğu görülür. II. Dünya savaşı sonrasında sömürgelerin bağımsızlık kazanması süreci de benzer şekilde romantik millet tasavvurlarının bu ülkelerin entelektüel ve siyasi hayatında etkili olduğu bir dönem oldu.

Nihayet II. Dünya Savaşı’nın ardından sadece 50 kadar “millet” Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda sandalye sahibiyken bugün bu sayının 200’e yaklaşması, milliyetçiliğin de milliyetçi romantizmin de ömrünü tamamlamaktan çok uzak olduğunu gösteriyor.

Abstract: Nationalist movements, that played a crucial role in world politics since the French Revolution, evolved substantially in the course of time. The romantic period of nationalism begins from 1880's and continues until 1914. In this period, nationalism turns to a state-oriented populist mass propaganda although it was once a revolution-age idea. The new kind of nationalism had to satisfy the political and social needs of its era. Romantic nationalism fills the place left by religion in politics in secular ways, thanks to its emotional qualities. The same process can be observed in nationalist movements in the other parts of the world after 1914.

Keywords: Nationalism, Romanticism

Kaynakça

Anderson, Benedict (2011), **Hayali Cemaatler** (Çeviri: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.

Carr, Edward Hallett (1993), **Milliyetçilik ve Sonrası** (Çeviri: Osman Akınhay), İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, Jürgen (1998), "The European Nation State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship", [**Public Culture**, 10n (2), (Çeviri: Ciaran Cronin), Cambridge: Duke University Press] içinde: 397-416.

Hobsbawm, Eric J. (2010), **Milletler ve Milliyetçilik** (Çeviri: Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kerestecioğlu, İnci (2010), "Milliyetçilik: 'Uyuyan güzeli uyandıran prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", [(ed.) H. Birsen Örs (2010), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları] içinde: 307-350.

Kissinger, Henry (2010), **Diplomasi** (Çeviri: İbrahim H. Kurt), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Renan, Ernest (1882), **Qu'est-ce qu'une nation?**, Paris: Calmann Lévy.
(<http://archive.org/details/questcequunenat0renagoog>, erişim tarihi:12.08.2012)

Schulze, Hagen (2005), **Avrupa'da Ulus ve Devlet** (Çeviri: Timuçin Binder), İstanbul: Literatür Yayınları.